

УДК 159.9:61

І. П. Камінська

**АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ У ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

У статті проаналізовано сучасний стан проблеми формування деонтологічної культури майбутнього медика, розкрито поняття «деонтологічна культура» як психолого-педагогічної категорії. Розглянуті основні категорії деонтологічної культури та психолого-педагогічні умови її розвитку в майбутніх лікарів.

Ключові слова: деонтологія, деонтологічна культура, етика, лікар, мораль.

В статье дан анализ современного состояния проблемы развития деонтологической культуры будущего медицинского работника, понятие «деонтологическая культура» раскрыто с психологической точки зрения. Рассмотрены основные категории деонтологической культуры и психолого-педагогические условия ее развития у будущих врачей.

Ключевые слова: деонтология, деонтологическая культура, этика, врач, мораль.

The article deals with the analysis of the current state of the developing deontological culture in future medic and with the definition of the term 'deontological culture' from the psychological point of view. There is an overview of basic categories of deontological culture and psychological and pedagogical means of developing it in future medics.

Key words: deontology, deontological culture, ethics, doctor, morality.

Постановка проблеми. Останнім часом у сучасних умовах медичної взаємодії все більш складним і опосередкованим стає моральний зв'язок між лікарем і хворим. Це є приводом для актуалізації питання щодо розвитку моральних якостей і культурних особливостей поведінки майбутнього лікаря, тобто деонтологічних засад медичної професії. Саме в деонтології яскраво виражено

співвідношення моральних і професійних компонентів у поведінці та діях лікаря. Медична професія ґрунтується на міжособистісних стосунках і, безперечно, торкається питань культури цих взаємин. Ступінь відповідальності за здоров'я і долю хворої людини в медичних працівників найвищий, тому їм потрібно не лише дотримуватися таких етичних категорій як обов'язок, совість, гуманізм, а й розуміти людей, мати необхідні знання в галузі психології. Отже, специфіка професійної діяльності медика передбачає виховання майбутніх лікарів на засадах високої моральності, гуманізму, толерантності, відповідальності, тактовності.

Як відомо, соціальне оточення впливає на розвиток особистості, тому, на наш погляд, необхідне створення в медичних вузах таких психолого-педагогічних умов навчання, які сприяли б формуванню деонтологічної культури майбутнього фахівця. Під час навчання у вищій у студента повинні сформуватися такі цінності, які традиційно були властиві кращим представникам вітчизняної медицини. В основі медичної діяльності лежить гуманізм, який є основною детермінантою ставлення лікаря до виконання своїх професійних обов'язків. Студент має не лише придбати гуманістичну спрямованість особистості, належний рівень емпатії, знання етичних норм і деонтологічних правил, а й вміти їх застосувати в майбутній професійній діяльності. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема розвитку деонтологічної культури майбутнього медика.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Морально-етичні проблеми взаємодії лікаря та пацієнта здавна були в центрі уваги представників різних наукових сфер і не втратили своєї актуальності і сьогодні. Проблеми деонтології розглядали відомі зарубіжні та українські вчені (Є. О. Вагнер, В. В. Вербицький, О. А. Грандо, В. М. Казаков, І. А. Касірський, П. Г. Костюк, Ю. І. Кундієв, С. В. Комісаренко, М. М. Петров, Л. А. Пиріг, Є. І. Чазов та ін.). Дослідженню етико-деонтологічних проблем професійної діяльності сучасного медичного працівника присвятили свої роботи В. М. Баншиков, В. С. Гуськов, Ю. Г. Зубарев, А. Л. Зюбан, Б. Д. Карварсарський, А. В. Квасенко, В. П. Котельников, І. І. Крижанівська, І. М. Круковська, В. Ф. Матеев, Г. В. Морозов, І. Ф. Мягков, В. Н. Мясищев, Г. І. Царагородцев, В. Й. Шатило та ін.

Аналіз останніх наукових досліджень із питань деонтологічної культури майбутніх фахівців показав, що значна їх кількість

лежить у площині педагогіки і розглядається з позицій сучасних концепцій навчання та виховання в руслі виділення та обґрунтування певних педагогічних технологій і організації навчально-виховної діяльності, сприяючих засвоєнню студентами етичних цінностей і деонтологічних норм (А. О. Агаркова, Ю. І. Колісник-Гуменюк, С. С. Хлестова та ін.), а також дослідження змісту та організаційних форм діяльності педагогічного колективу з розвитку деонтологічної культури майбутнього фахівця (Г. А. Караханова, Л. В. Переймибіда, Я. В. Цехмістер та ін.). У площині деонтології питання формування особистості лікаря розглядали О. Грандо, В. Кордюм, Т. Мішаткіна, А. Моруа, В. Поттер, В. Демченко, В. Запорожан, Ю. Кундієв, В. Чешко та ін. У площині психології можна виділити праці, які розкривають питання психологічного супроводу професійного становлення лікаря (Б. Ясько та ін.), психологічної компетентності лікаря (Є. Андронов, В. Ташликов, Н. Яковлева та ін.), проблеми психології в медичній освіті (Т. Бухаріна, В. Дуброва, А. Кирпиченко, М. Лапкін, С. Лігер та ін.) тощо.

Метою статті є висвітлення сучасних підходів до розуміння деонтологічної культури та психолого-педагогічних умов її формування у майбутніх лікарів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасних наукових досліджень із питань медичної етики дозволяє визначити її як різновид професійної етики, що включає сукупність морально-етичних правил і принципів надання медичної допомоги [8]. Медична етика є своєрідною теоретичною основою, обґрунтуванням морально-етичної поведінки медичних працівників і саме вона стала основою для розвитку деонтології. У сучасній науці деонтологія розглядається як складова частина медичної етики і займається проблемами належної поведінки медика під час безпосереднього виконання своїх професійних обов'язків [8]. У деонтології формуються ті положення, які стосуються сутності та змісту лікарської діяльності, її специфіки і становлення, і логічно обґрунтовуються рекомендації, котрим лікарю слід керуватись під час виховання у себе специфічного лікарського ставлення щодо суспільства, своєї професії, своїх помилок і успіхів, колег і хворої людини [6].

Б. В. Петровський вважає, що деонтологія розглядається як наука про моральний, естетичний і інтелектуальний вигляд медичного працівника, про те, які повинні бути взаємостосунки між медиками, хворими і їх родичами, а також між колегами в медич-

ному колективі і цілими установами, що беруть участь у боротьбі за життя і здоров'я людей [2].

Оскільки деонтологія включає не лише взаємовідношення лікар-пацієнт, але також взаємовідношення між усіма учасниками лікувального, реабілітаційного і профілактичного процесів, ми вважаємо, що деонтологічна підготовка майбутніх лікарів повинна бути тісно пов'язана з вивченням ними психології. Знання психології необхідні медичним працівникам для встановлення адекватних стосунків із пацієнтами і їх родичами, вміння лікаря спілкуватися і викликати їх довіру, що іноді буває вирішальним чинником у процесі лікування або відновлення організму [1].

Із психологічної точки зору деонтологія займається проблемами етичної професійної поведінки фахівців та розглядає питання їх особистісної та моральної надійності [5]. М. П. Тимофієва зазначає, що становлення особистості майбутнього медика передбачає формування професійно досконалої особистості, здатної до творчості через активізацію самосвідомості та діяльності, всебічно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної, виховання у неї почуття відповідальності, високої духовності; формування цінностей у процесі усвідомлення своїх інтересів та переваг; глибоко професійного самовизначення та самоусвідомлення; адекватної і стабільної професійної самооцінки; вмотивованості на постійне самовдосконалення у професії [9]. Це означає, що у вищих та спеціалізованих навчальних закладах повинна проводитися цілеспрямована психологічна діяльність щодо розвитку психологічних якостей майбутніх медиків. Особливості медичної діяльності визначають специфічні вимоги до професійно значущих психологічних якостей медичного працівника. До таких якостей ми відносимо емоційну врівноваженість, емпатію, афіліацію, комунікативну компетентність, упевненість у собі і власних можливостях, адаптованість, конфліктність, стресостійкість фахівця медичної сфери. Також від медичних працівників, окрім розвиненої професійної компетентності, вимагається високий рівень деонтологічної культури.

Проблеми формування деонтологічної культури фахівця висвітлено в деяких психолого-педагогічних дослідженнях. Так, С. С. Хлестова, розкриваючи поняття «деонтологічна культура», зазначає, що воно охоплює повний змістовий спектр понять «деонтологія» та «культура», однак не зводиться до їх простої суми, а

є новим якісним утворенням, яке не лише відображає цінності у їх «людському вимірі», а й зумовлює їх «діяльне освоєння», реалізацію цього виміру на всіх рівнях організації та соціального самовияву [10]. При цьому деонтологічну культуру авторка визначає як одну з найбільш важливих складових професійної культури особистості, а деонтологічну культуру студента розглядає як сукупність духовно-інтелектуальних, емоційно-ціннісних і професійно-етичних якостей особистості, що визначають етичну та культурну значущість її життєдіяльності.

Л. В. Переймибіда вважає, що деонтологічна культура медичного працівника є інтегрованою якістю особистості майбутнього лікаря у процесі допрофесійної підготовки, виражається в потребі самовдосконалення і самовираження в умовах подальшої професійної діяльності, стає ступенем оволодіння фахом [7]. Авторкою розроблено та теоретично обґрунтовано модель розвитку деонтологічної культури майбутнього медичного працівника, яка включає особистісний, професійний та соціальний компоненти. Особистісний компонент моделі розвитку деонтологічної культури передбачає опору на потребу в культурній ідентифікації особистості в процесі її розвитку і виявляється на рівні прояву «лікар і його ставлення до самого себе». У процесі дослідження організаційних засад діяльності педагогічного колективу з розвитку деонтологічної культури визначено, що необхідно враховувати соціальний досвід учнів, здобутий у школі, родині, молодіжних організаціях, у неформальних об'єднаннях тощо (соціальний компонент). При цьому їхня соціалізація має не тільки цілеспрямований, регулюючий характер, а інколи може бути нерегульованою, неконтрольованою зовні. Професійний компонент знаходить своє відображення на рівнях прояву «лікар – колеги» і «лікар – пацієнт». У своєму дослідженні Л. В. Переймибіда доводить, що важливим аспектом діяльності педагогічного колективу з розвитку деонтологічної культури в умовах профільного середнього загальноосвітнього закладу є формування і розвиток особистісних якостей та створення умов для усвідомлення професійних умінь майбутнього медичного працівника [7].

І. О. Шеплякова визначає деонтологічну культуру фахівця як рівень присвоєння ним базових професійних цінностей, які закладені в досвіді фахової діяльності, є складовою професійної культури особистості і виявляється у належному виконанні професій-

них зобов'язань, закріплених у змісті професійних деонтологічних норм [11].

Ю. І. Колісник-Гуменюк вважає, що формування професійно-етичної культури майбутніх медиків у процесі гуманітарної підготовки передбачає становлення й розвитку особистості завдяки з'ясуванню психології власної поведінки, розвитку логічного мислення, вміння спілкуватися, визначенню сутнісних характеристик суспільства, місця й ролі людини в суспільстві, розуміння сенсу людського буття [3].

У літературі також зустрічається поняття «етико-деонтологічна культура», яке використовується щодо однієї зі складових професійної культури медичного працівника і розуміється як гуманістична спрямованість ціннісних орієнтацій лікаря, а також сукупність засвоєних етико-деонтологічних норм і сформованість деонтологічно значущих якостей особистості фахівця, що реалізуються у професійній діяльності [4].

Оскільки загальні принципи деонтології лежать в основі професійної діяльності медика, то вони повинні бути донесені до свідомості майбутнього фахівця на перших етапах навчання в медичному закладі. У науковій літературі наголошується, що деонтологічне виховання у вищій медичній школі повинно спиратися на активні методи навчання, які давали б емоційний заряд, спонукали студентів до самостійних відповідальних творчих рішень. Прихильники цієї точки зору розглядають побудову навчального процесу на діалогічній основі, спираючись на концепцію М. М. Бахтіна і В. С. Біблера, згідно якої діалог – основа буття і мислення сучасної людини, а діалогічні відносини пронизують усі відносини і прояви людського життя (О. Матюшкін, І. Полушкін, В. Степіхова, О. Гармаєва, Є. Шиянов, А. Шемшуріна та ін.). Інші дослідники вважають, що формування деонтологічної культури реалізується через спеціальну організацію учбово-виховної діяльності із присвоєння студентами етичних цінностей і деонтологічних норм (А. Агаркова, Л. Переймибіда, Ю. І. Колісник-Гуменюк та ін.). Це, у свою чергу, сприяє становленню гуманістичної спрямованості особистості, відповідних ціннісних орієнтацій студента, розвитку професійно-значущих психологічних якостей особистості медика (емпатії, афіліації, комунікативності тощо). Але всі дослідники єдині в тому, що формувати деонтологічну культуру майбутніх медиків треба в навчальному закладі, щоб у процесі навчання належним чином

здійснилося становлення гуманістичної спрямованості особистості і відбулося засвоєння необхідних етичних норм, без чого неможлива професійна діяльність фахівця медичного профілю.

Важливо зазначити, що деонтологія вимагає від медичного фахівця постійної роботи над собою як у професійному, так і у психологічному плані. Лікар повинен уміти володіти собою, стримувати негативні емоції, агресію в будь-якому виді, адже його настрій проявляється у взаєминах із оточуючими (пацієнтами, їх родичами, колегами), позначається на їх самопочутті і може сприяти прояву тривожності, фрустрації та інших небажаних емоційних проявів особистості. Відомо, що необережне слово лікаря, його байдуже або безвідповідальне ставлення до пацієнта можуть виявитися етіологічним фактором ятрогенного захворювання і негативним чином вплинути на результат лікування.

Деонтологічна культура медичного працівника також пов'язана з психологічним кліматом у лікувальній установі, а саме: якщо взаємовідносини будуються на правилах деонтології, то і психологічна атмосфера в медичному закладі доброзичлива, проявляються взаємоповага, взаємодовіра, готовність допомогти один одному. Ці відносини стосуються і пацієнтів, які відчують на собі загальну психологічну атмосферу лікарняного закладу. І навпаки, якщо психологічна атмосфера в лікувальній установі нездорова, як правило, є місце для міжособистісних конфліктів, байдужого, або безвідповідального ставлення лікаря до пацієнта, відчувається нервова напруга. Часто причиною цього є недотримання правил медичної етики та деонтології з боку медичних працівників. Отже, враховуючи специфіку медичної професії, деонтологічна культура є невід'ємною складовою професійної діяльності медика і необхідним складником структури його особистості. Відсутність якостей, які є основоположними в медичній етиці і деонтології, свідчить про професійну непридатність майбутнього медика. Тому своєчасне засвоєння студентами деонтологічних норм і формування деонтологічної культури медика є важливим кроком їхнього професійного становлення.

Ураховуючи все вищевикладене, ми вважаємо, що успішному формуванню деонтологічної культури майбутніх медиків сприятиме реалізація наступних психолого-педагогічних умов:

– формування у студентів гуманістичної спрямованості особистості;

– розвиток системи ціннісних орієнтацій, які покладені в основу морально-етичних норм медичної професії;

– розвиток професійно-значущих психологічних якостей лікаря;

– сформованість мотиваційної структури особистості майбутнього лікаря;

– залучення студентів до їхньої майбутньої професійної діяльності шляхом упровадження в навчальний процес активних методів навчання (психологічний тренінг, аналіз проблемних ситуацій, діалог як основний засіб освоєння етичних цінностей і деонтологічних норм в умовах англомовного навчання та ін.);

– засвоєння студентами певних деонтологічних категорій та впровадження їх у власну професійну діяльність.

Висновки. Проведений аналіз сучасних підходів до визначення поняття «деонтологічна культура» показав, що це явище розглядається з різних позицій і представляє собою інтегроване особистісне утворення, яке формується в процесі оволодіння людиною професійною діяльністю та набуття професійно значущих якостей на основі придбання фахівцем певної системи цінностей, і проявляється у відповідній суспільним очікуванням поведінці професіонала. Однак у психологічній площині ми виявили дефіцит досліджень, присвячених проблемам деонтологічної культури майбутніх фахівців у медичній сфері. Ураховуючи зазначене, перспективи подальшої роботи в цьому напрямку полягають у теоретичному обґрунтуванні моделі формування деонтологічної культури майбутніх медиків в умовах англомовного навчання у вищому навчальному закладі.

Література:

1. Бурак Е. Н. Взаимосвязь психологии, деонтологии и медицинского права в процессе деонтологической подготовки студентов медицинских вузов // Биомедицинская этика: проблемы и перспективы: Материалы международной конференции / Под общ. ред. проф. Д. С. Денисова, проф. Я. С. Яскевич, доц. Т. В. Мишаткиной. – Мн. : МГМИ, 2000. – С. 22–23.

2. Деонтология в медицине: В 2 т. Т. 1. Общая деонтология / Белорусов О. С, Бочков Н. П., Бунятян А. А. / Под ред. Б. В. Петровского; АМН СССР. – М. : Медицина, 1988. – 352 с.

3. Колісник-Гуменюк Ю. І. Формування професійно-етичної культури майбутніх фахівців у процесі гуманітарної підготовки в медичних

коледжах : монографія / Юлія Ігорівна Колісник-Гуменюк. – Львів : «Край», 2013. – 296 с.

4. Кропачева М. Л. Приобщение студентов медицинского вуза к профессиональной этико-деонтологической культуре (на материале преподавания гуманитарных дисциплин) : автореф. дис ... канд. пед. наук: ...13.00.08 / Кропачева Марина Леонидовна. – Ижевск : Удмурт. гос. ун-т., 2012. – 22 с.

5. Крук В.М. Психология надежности специалиста: история и современность // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. – 2010. – № 3. – С. 181–188.

6. Круковська І. М. Естетичні чинники етико-деонтологічного аспекту професійної діяльності медичного працівника / І. М. Круковська // Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 231–240.

7. Переймибіда Л. В. Організаційні засади діяльності педагогічного колективу з розвитку деонтологічної культури учнів медичного ліцею : Дис... канд. наук: 13.00.01 / Л. В. Переймибіда. – К., 2008.

8. Стеценко С. Г. Медичне право України: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С. Г. Стеценка; С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 507 с.

9. Тимофієва М.П. Психологічна концепція професійного становлення та самореалізація особистості у вищому медичному закладі [Електронний ресурс] / М. П. Тимофієва // Педагогические науки. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Pedagogica/75369.doc.htm.

10. Хлестова С. С. Формування деонтологічної культури студентів вищих навчальних закладів у процесі соціально-виховної роботи : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Світлана Святославівна Хлестова. – К. : Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2011. – 20 с.

11. Шеплякова І. О. Деонтологічна культура соціального педагога: до визначення поняття [Електронний ресурс] / І. О. Шеплякова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 33. – С. 427–432. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pfto_2013_33_72.pdf.